

DAMIAN CHMIEL

Biblioteka Śląska

**Maszynopisy powielone *Publikationsstelle*
des Preussischen Geheimen Staatsarchivs z zasobów
Institut für Oberschlesische Landesforschung
w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach**

Streszczenie

Autor prezentuje księgozbiór Institut für Oberschlesische Landesforschung, przekazany Bibliotece Śląskiej po II wojnie światowej przez katowicką Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych. Składa się on z ponad trzystu maszynopisów powielonych, wydanych przez Urząd Publikacji Tajnego Pruskiego Archiwum Państwowego w berlińskim Dahlem. Są to przełożone na język niemiecki publikacje naukowe z zakresu nauk społecznych, ekonomii i geografii.

Słowa kluczowe

Biblioteka Śląska, Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych, Institut für Oberschlesische Landesforschung, Publikationsstelle des Preußischen Geheimen Staatsarchivs Berlin-Dahlem

Po II wojnie światowej na terenie województwa śląskiego podjęto szereg działań mających na celu tzw. zabezpieczanie zbiorów bibliotecznych, w tym również tych pochodzących ze źródeł niemieckich. Główną rolę w przeprowadzeniu akcji zabezpieczania i gromadzenia – która nota bene dość szybko zasięgiem swym objęła całość terenów przyłączonych wówczas do Polski – odegrała instytucja utworzona 1 lutego 1947 roku, a działająca z polecenia ówczesnego Ministerstwa Oświaty. Instytucja ta, po pewnej fazie ewolucji, przybrała nazwę Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych. Jak podaje Ryszard Nowicki, Ministerstwo Oświaty nie ogłosiło żadnego zarządzenia o jej powstaniu, prawnie natomiast potwierdzono jej status – jako agendy rządowej – dopiero zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z 10 kwietnia 1952 roku¹. Andrzej Drózdź wskazuje jednak na fakt ustanowienia dwóch podstaw prawnych dla funkcjonowania sieci pięciu Zbiornic jeszcze w latach 1945–1946, tj. „Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 9 lipca 1945 roku regulujące sposób przejmowania księgozbiorów podworskich od pełnomocników ds. reformy rolnej” oraz „Instrukcja w sprawie postępowania z księgozbiorami zabezpieczonymi tegoż ministerstwa z 25 stycznia 1946 roku” (Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 1, poz.13 z 1946 r.)².

Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych przez cały okres swego funkcjonowania kierowana była przez Franciszka Szymiczka, bibliotekarza zatrudnionego jeszcze w okresie przedwojennym w Śląskiej Bibliotece Publicznej³. Zbiornica swą działalnością przyczyniła się z jednej strony do utylizacji około miliona woluminów różnego typu wydawnictw niemieckojęzycznych⁴, skonfiskowanych na nowych obszarach Polski, z drugiej natomiast przekazała bibliotekom i placówkom oświatowym, w tym m.in. Bibliotece Śląskiej w Katowicach, część „własnych” tzw. zbiorów zabezpieczonych. Drugą sporą część zbiorów przekazanych do dyspozycji Biblioteki Śląskiej stanowił księgozbiór dawnej Górnośląskiej Biblioteki Krajowej w Raciborzu (Oberschlesische Landesbibliothek Ratibor), której siedziba w 1938 roku została przeniesiona do Bytomia i pozostała tam do 1945 roku.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest prezentacja fragmentu księgozbioru jednej z ważniejszych nazistowskich instytucji naukowych – Instytutu Badań nad Górnym Śląskiem, od marca 1943 roku Centralnego Instytutu Badań nad Górnym Śląskiem (Institut für Oberschlesische Landesforschung, później Zentralinstitut für Oberschlesische Landesforschung, dalej ZOL)⁵. Głównym zadaniem Instytutu miały być skoordynowane badania naukowe obejmujące wszystkie dziedziny życia. Na czele instytucji stał kierownik naukowy Fritz Arlt, doktor antropologii, wcześniej urzędnik w Generalnym Gubernatorstwie i kierownik sek-

¹ Zob. R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015, s. 46.

² Zob. A. Drózdź, *Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947–1955*, „Sobótka” 2012, nr 2, s. 84.

³ Przedwojenna Śląska Biblioteka Publiczna im. J. Piłsudskiego po wojnie funkcjonowała jako Śląska Biblioteka Publiczna, a od 1952 roku jako Biblioteka Śląska.

⁴ Pisał o tym: A. Drózdź, *Między „zabezpieczeniem zbiorów” a bibliocydem. Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach/Bytomiu 1945–1955*, „CzasYpismo” 2020, nr 1, s. 4–10.

⁵ Proweniencja na tych drukach zaznaczona jest pieczęcią.

cji rasowej w Instytucie Niemieckiej Pracy na Wschodzie (Institut für Deutsche Ostarbeit) w Krakowie. Kiedy w marcu 1943 roku został przeniesiony na Ukrainę zastąpił go Landeshauptmann Georg Kate, kierownik Oberschlesischer Heimatbund. Instytutowi podporządkowano działające na terenie Górnego Śląska samodzielne placówki badawcze: Urząd do spraw Prahistorii (Landesamt für Vorgeschichte) w Raciborzu, Urząd Wiedzy o Regionie (Landesamt für Heimatgeschichte) w Cieszynie, Urząd do spraw Sztuki Regionalnej (Landesamt für Heimatkunde) w Opolu, Urząd do spraw Ludoznawczych (Landesamt für Volkskunde) w Bytomiu i Urząd do spraw Polityki Rasowej, Narodowościowej i Genealogicznej (Landesamt für Rassen-, Sippen- und Bevölkerungspolitik) w Katowicach. Instytut pełnił rolę koordynującą dla wspomnianych urzędów, nie straciły one swojej samodzielności i niezależności. W rzeczywistości działalność Instytutu koncentrowała się na przygotowywaniu publikacji (m.in. seria *Oberschlesische Schrifteihe*), organizowaniu otwartych wykładów i przyznawaniu nagród za wybitne osiągnięcia⁶. Księgozbiór Instytutu znalazł się w Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach, a potem został przekazany Bibliotece Śląskiej i znalazł się w tzw. „starym zasobie”.

Po przeprowadzeniu prac segregacyjnych i katalogowych przez pracowników Działu Starego Zasobu Biblioteki Śląskiej okazało się, że kolekcja ta to zespół maszynopisów powielonych opracowanych i „wydanych” przez Placówkę Wydawniczą / Urząd Publikacji Tajnego Archiwum Państwowego Pruskiego w berlińskiej dzielnicy Dahlem (*Publikationsstelle des Preußischen Geheimen Staatsarchiv Berlin-Dahlem* – dalej PS PGStA)⁷. Maszynopisy te, składające się z jednostronnie zapisanych kart, przeznaczone były do użytku wewnętrznego. W zbiorach katowickiej ksiąźnicy zajmują one przedział sygnatur od nr 644465 III do 644817 III. Zbiór zinwentaryzowano dopiero w latach 1993–2011. Jeszcze podczas przechowywania w Oddziale Bytomskim Biblioteki Śląskiej maszynopisy te zaklasyfikowano do tzw. kolekcji C zbiorów „Bytomia zabezpieczonego”, czyli tej jego części, która posiada format III (wolumin do 35 cm).

Maszynopisy te zawierają przekłady na język niemiecki polskich, czeskich oraz rosyjskich publikacji naukowych z zakresu nauk społecznych, ekonomii i geografii, jak również sprawozdań z działalności instytucji gospodarczych, naukowych i kulturalnych, m.in. Polskiej Akademii Umiejętności, Instytutu Bałtyckiego czy Instytutu Śląskiego. Osobną, dość szczególną kategorię, stanowią tłumaczenia

⁶ R. Kaczmarek, *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006, s. 346–348; R. Kaczmarek, *Środowisko naukowe i artystyczne w prowincji górnośląskiej*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945*, red. Z. Kapała, t. 2, Bytom 2005, s. 14–29.

⁷ Zob. B. Piotrowski, *Propaganda i nauka niemiecka w III Rzeszy o Polsce i Europie Wschodniej na przykładzie działalności berlińskiej Publikationsstelle*, „*Studia Historica Slavo-Germanica*” 1984, t. 13, s. 131–161; A. Rybicka, *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Kraków 1940–1945*, Warszawa 2002, s. 11–13; M. Szukała, *Powstanie i działalność Publikationsstelle jako placówki zarządzanej przez administrację archiwalną*, [w:] tegoż, *Pruskie archiwa państwowe a niemieckie badania wschodnie (Deutsche Ostforschung) w okresie międzywojennym XX wieku (1918–1939). Między nauką a politycznym zaangażowaniem*, Szczecin-Warszawa 2011, s. 91–99; <https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/publikationsstelle-berlin-dahlem> [dostęp: 30.12.2022].

z publicystyki i prasy krajów Europy Środkowo-Wschodniej: polskiej, czeskiej, a nawet litewskiej czy estońskiej. Tłumaczenia opracowywano w okresie od drugiej połowy lat trzydziestych do około 1944 roku. Jak pisał Bernard Piotrowski:

Publikationstelle postanowiła więc dokonać tłumaczeń co cenniejszych dzieł, w tym także o charakterze publicystycznym z naszego niemcoznastwa. Tłumaczeń tych oraz wszelkich manipulacji nad oryginalnym tekstem dokonywano bez zgody autora. Teksty takie przesyłano osobom względnie instytucjom w głębokiej tajemnicy przy zachowaniu wszelkich środków ostrożności. Prace tłumaczeniowe rozpoczęto w 1935 r., zwracając przede wszystkim uwagę na dzieła polskie wydane w poznańskim ośrodku uniwersyteckim oraz prace z niektórych innych placówek naukowych Polski międzywojennej (m.in. Instytutu Bałtyckiego, Instytutu Śląskiego). Najczęściej tłumaczono polskie książki, artykuły i pisma ulotne. [...] Jak oblicza polski badacz J. Baumgart do 1944 r. dokonano łącznie 531 tłumaczeń z polskiej literatury⁸.

Historyczny kontekst powstania i proveniencji tych maszynopisów oraz szeroki zakres tematyki omawianych zagadnień wskazują na próbę wykorzystania ich do celów ideologicznych, propagandowych, a w konsekwencji politycznych III Rzeszy, szczególnie jeśli dotyczą stosunków Polski z sąsiednimi państwami, kwestii mniejszościowych czy polityki gospodarczej. Trop takiego rozumowania narzuca również sama ich proveniencja poświadczona pieczęciami „Institut für Oberschlesische Landesforschung” (później Zentralinstitut für Oberschlesische Landesforschung) – instytucji, która miała na celu zideologizowanie niemieckiej nauki na Górnym Śląsku w duchu nazistowskim. Drugą dominującą proveniencję stanowią pieczęcie „Hochschule für Lehrerbildung Beuthen O/S. Bücherei” – szkoły wyższej kształcącej kadry nauczycielskie na Górnym Śląsku. Fakt wystąpienia obu proveniencji w jednym zasobie wskazywałby na określoną ścieżkę dystrybucyjną podyktowaną zamierzeniami nazistowskiej władzy wobec nauki: od berlińskiej siedziby PS PGStA podległej niewątpliwie dyrektywom goebbelsowskiego Ministerstwa Propagandy i Oświecenia Publicznego Rzeszy (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) po agendy teje władzy na Śląsku. Tezę tę potwierdzałyby działalność ZOL na tym obszarze. Jak wspomina Wojciech Świąś, sam gauleiter prowincji górnośląskiej i prezes honorowy ZOL Fritz Bracht podczas Cieszyńskich Dni Nauki (Teschener Wissenschaftstage) 22 i 23 marca 1944 roku zapowiedział utworzenie w Cieszynie biblioteki gromadzącej opracowania naukowe z dziedziny historii, wydane w regionach Śląska Pruskiego, Śląska Austriackiego oraz Małopolski⁹. Warto zwrócić uwagę, że zamierzenia te, będące wynikiem wdrażania narodowosocjalistycznej doktryny w zakresie badań naukowych, opierały się na instytucjonalizacji niemieckich badań nad Wschodem w samym Berlinie. Już w styczniu 1932 roku utworzono tam Forschungsstelle in Publikationsfonds (od końca kwietnia 1932 roku Publikationsfonds), której zadaniem było „przeciwdziałanie tendencjom antyniemieckim”. W marcu 1933 roku placówka otrzymała nazwę Publikationsstelle i była ściśle związana z Tajnym Archiwum Państwowym Pruskim w dzielnicy Dahlem. Podlegała ministrowi

⁸ B. Piotrowski, *Propaganda i nauka niemiecka...*, s. 144.

⁹ Zob. W. Świąś, *Epizod z czasów II wojny światowej – otwarcie Oddziału ZOL w Cieszynie*, <https://kc-cieszyn.pl/epizod-z-czasow-ii-wojny-swiatowej-otwarcie-oddzialu-zol-w-cieszynie/> [dostęp: 30.12.2022].

wi spraw wewnętrznych i miała reprezentować interesy niemieckie na północnym wschodzie, szczególnie wobec Polski. Instytucją kierowali kolejno historyk Albert Brackmann¹⁰ i Johannes Papritz¹¹. Publikationsstelle stała się rodzajem centrali informacyjno-dokumentacyjnej o ziemiach wschodniej Europy, która „poprzez systematyczne śledzenie i tłumaczenie na język niemiecki co cenniejszych polskich książek naukowych i artykułów dotyczących spraw niemieckich”¹² miała dbać o interesy niemieckiej nauki.

Zasób maszynopisów powielonych zgromadzonych w Bibliotece Śląskiej wskazuje, że informacje zbierane przez Publikationsstelle opierały się w sporym zakresie na statystycznych, socjologicznych, historycznych, archeologicznych, geograficznych, gospodarczych, etnograficznych i językoznawczych opracowaniach zagranicznych: głównie polskich, czeskich i radzieckich¹³. Ich tłumaczenia służyły m.in. do realizacji zadań tzw. Generalnego Planu Wschodniego (Generalplan Ost)¹⁴, nad którym pracowała grupa kierowana przez SS-Oberführera Konrada Meyera-Hetlinga. Plan ten zakładał rozpoznanie sytuacji narodowościowej i gospodarczej na podbitych przez III Rzeszę terenach wschodnich, następnie masowe wysiedlanie lub germanizację rodzimej ludności, a w jej miejsce osiedlanie ludności niemieckiej. Potwierdzają to np. odnalezione w zbiorach Biblioteki Śląskiej trzy tłumaczenia tekstów polskiego geografa, Antoniego Wrzoska, dotyczące stosunków narodowościowych, gospodarczych oraz komunikacyjnych Pomorza¹⁵.

Drugim ważnym zadaniem, wokół którego koncentrowała się działalność „wydawnicza” Publikationsstelle, był współnadzór¹⁶ nad przygotowaniem (na zlecenie Reinharda Heydricha i ze źródeł lokalnych komórek Gestapo) tzw. Judenkartei, czyli kartoteki ludności żydowskiej w Rzeszy i na terenach podbitych. Jako materiał badawczy wykorzystano listy członków stowarzyszeń żydowskich i gmin wyznaniowych. W 1937 roku ten niekompletny indeks miał być dalej rozbudowywany i w miarę możliwości miał obejmować wszystkich „Żydów rasowych”, którzy przeszli na chrześcijaństwo, a także „Żydów półkrewi” i Żydów pochodzą-

¹⁰ Już jako szef Urzędu Publikacji (Publikationsstelle) przy Tajnym Archiwum Państwowym Brackmann z okazji Międzynarodowego Kongresu Historyków w Warszawie przeciwstawił się, na rzekomo naukowej podstawie, roszczeniom terytorialnym Polski. Jego książka *Deutschland und Polen*, wydana w 1933 roku, spotkała się z ostrą krytyką polskich historyków, w tym prof. Uniwersytetu Lwowskiego Stanisława Zakrzewskiego, zob. <https://www.biografie-niemieckie.pl/brackmann-albert> [dostęp: 23.08.2022].

¹¹ M. Szukała, *Powstanie i działalność Publikationsstelle...*, s. 91–92.

¹² B. Piotrowski, *Propaganda i nauka niemiecka...*, s. 135.

¹³ Tylko do użytku służbowego przygotowywano w placówce katalogi publikacji przetłumaczonych od 1935 roku. Zob.: *Übersetzungen der Publikationsstelle. Haushaltsjahre 1935–1936*, Gräfenhainichen, 1937; *Übersetzungen der Publikationsstelle 1935–1938*, [Berlin] 1939. Wiadomo również, że w 1943 roku J. Papritz opracował do użytku służbowego katalog publikacji przetłumaczonych od 1935 roku wraz z krótkim omówieniem treści każdej z nich.

¹⁴ Zob. *Publikationsstelle Berlin-Dahlem*, https://de.wikipedia.org/wiki/Publikationsstelle_Berlin-Dahlem [dostęp: 21.04.2022].

¹⁵ Przetłumaczono prace wydane przez Instytut Bałtycki: A. Wrzosek, *Żywiół obcy w życiu gospodarczym Pomorza*, Gdynia-Toruń 1937; tenże, *Stosunki narodowościowe w rolnictwie pomorskim*, Gdynia-Toruń 1937 oraz tenże, *Z geografii komunikacyjnej Pomorza*, Toruń 1935.

¹⁶ Za wszczęcie prac nad Judenkartei odpowiedzialne były przede wszystkim Służba Bezpieczeństwa Reichsführera SS w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych Rzeszy.

cych od spokrewnionych rodziców. W Generalnym Gubernatorstwie tzw. „Kartoteka Żydowska” związana była z rejestracją Żydów podlegających przymusowi pracy¹⁷. Zainteresowanie PS tematyką żydowską potwierdzają przynajmniej dwa teksty znajdujące się w zbiorach Biblioteki Śląskiej, niemieckie tłumaczenia prac Janusza Konrada Urbacha oraz Jana Wagnera¹⁸.

Kolejnym aspektem działalności komórki „wydawniczej” PGStA była jurysdykcja badawcza nad słowiańską mniejszością w Niemczech – Serbołużyczanami. Być może, m.in. z tego powodu w ciągu 1943 roku siedziba Publikationsstelle została ewakuowana z coraz bardziej nękanego nalotami Berlina do łużyckiego Budziszyna. Obecnie w zbiorach katowickiej ksiąźnicy zidentyfikowano dotąd jeden przetłumaczony tekst potwierdzający ten aspekt działalności, odczyt Zdzisława Stiebera, którego streszczenie zamieściło czasopismo „Sprawy Narodowościowe”¹⁹.

Przegląd wydawnictw Publikationsstelle, które znalazły się w zbiorach Biblioteki Śląskiej, wskazuje na pewien krąg tłumaczy luźno powiązanych z działalnością tej instytucji lub będących jej pracownikami. Najbardziej reprezentatywnymi autorami przekładów omawianego tu polskiego piśmiennictwa naukowego na język niemiecki byli: urodzony w Stanisławowie syn luterańskiego pastora, pracujący dla niemieckiego wydawnictwa Knauer, Paul Zöckler oraz urodzony we Wrocławiu profesor nauk prawnych, niemiecki historyk i publicysta Georg Smolka²⁰. Zöckler, mimo iż od 1936 roku był związany z nazistowską Izbą Piśmiennictwa Rzeszy (Reichsschrifttumskammer) i od tego czasu zabiegał o nadanie niemieckiego obywatelstwa, uzyskał je dopiero w 1942 roku, wcześniej był traktowany jako element „niepewny politycznie”²¹. Mimo to we wstępie do wydanej w 1939 roku pod pseudonimem Paul Breitenkamp biografii Ernsta Moritza Arndta pisał o jedności niemieckiej tradycji narodowej i niemieckiego pojęcia „Volk”, która znalazła spełnienie w osobie Hitlera.

Oprócz wymienionych, w charakterze translatora pracującego na zlecenie PS pojawia się dość często nazwisko Haralda Cosacka, urodzonego w Parnawie w Estonii historyka i profesora slawistyki na Uniwersytecie w Rostocku²². Wydaje się, że Cosack jako lektor języka rosyjskiego na Uniwersytecie Wrocławskim oraz jako asystent w Instytucie Europy Wschodniej (Osteuropa-Institut) był przez pewien czas związany ze Śląskiem również poprzez tematykę tłumaczonych prac, głównie dotyczących historii tego regionu²³.

¹⁷ Zob. *Rada Żydowska w Warszawie (1939–1943)*, oprac. M. Janczewska, Warszawa 2014.

¹⁸ Zob. J. K. Urbach, *Udział Żydów w walce o niepodległość Polski*, [b.m.], 1938 oraz J. Wagner, *Problem emigracji żydowskiej*, Warszawa 1937.

¹⁹ Z. Stieber, *Życie kulturalne Łużyczan po wielkiej wojnie*, „Sprawy Narodowościowe” 1935, nr 1–2, s. 145–154.

²⁰ Smolka, Georg, [w:] *Deutsche Biografie*, https://www.deutsche-biographie.de/register_pnd119423006.html [dostęp: 31.12.2022].

²¹ G. Fetzer, *Droemer Knauer. Die Verlagsgeschichte 1846–2017*, Monachium 2018.

²² Cosack, Harald, [w:] *Katalog der Deutschen Nationalbibliothek*, <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&query=idn%3D14236407X&cqlMode=true> [dostęp: 31.12.2022].

²³ Szerzej o zaangażowaniu niemieckich historyków w działalności naukowej na Wschodzie pisali m.in.: I. Haar: *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der*

Nie ulega wątpliwości, że w maszynopisach *Publikationsstelle* znajdujących się w zbiorach Biblioteki Śląskiej pojawiają się nazwiska tłumaczy mniej lub bardziej związanych ze strukturami nazistowskiego reżimu. Do takich bez wątpienia należy Bertold Spuler, od roku 1933 pracujący w Gestapo jako tłumacz języka hebrajskiego i jidysz. Równocześnie jako współpracownik Śląskiej Komisji Historycznej (*Historische Kommission für Schlesien*) oceniał prace z zakresu polonistyki. W gronie tłumaczy znalazł się również Anton Loessner, etatowy pracownik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy (*Reichsministerium des Innern*), zatrudniony tam jako doradca naukowy ds. języków wschodnich. Tuż przed zakończeniem II wojny światowej Loessner pracował również w Tajnym Archiwum Państwowym Pruskim (*Preussische Geheime Staatsarchiv*), a w marcu 1945 roku uczestniczył w ewakuacji zasobów tej instytucji do Coburga.

Wśród tłumaczy znalazła się również osoba duchowna, był nim związany ze Śląskiem i językiem polskim urodzony w Berlinie-Neukölln Bernhard Stasiewski, niemiecki ksiądz katolicki, historyk Kościoła i Europy Wschodniej. Naukowo zajmował się przede wszystkim stosunkami polsko-niemieckimi, szczególnie w okresie średniowiecza. W 1955 roku obronił pracę doktorską pt. *Entwicklung des dt.-poln. Grensraumes im Hochmittelalter*, a w 1958 roku uzyskał habilitację na podstawie rozprawy o początkach chrystianizacji Polski *Die Anfänge der Christianisierung Polens*²⁴. Warto przy tej okazji wspomnieć, że w opisywanym zbiorze maszynopisów znajduje się praca Zygmunta Wojciechowskiego *Mieszko I i powstanie państwa polskiego* w jego przekładzie.

Przeгляд tytułów maszynopisów PS zgromadzonych w Bibliotece Śląskiej wskazuje również na fakt zainteresowania władz w Berlinie śląskim regionalizmem, ponieważ zbiory te posiadają nieprzypadkowy i wyraźny profil śląskoznawczy. Potwierdzają to tłumaczenia prac Ludwika Musioła, Kazimierza Smogorzewskiego, Franciszka Popiołka, Kazimierza Stołyhwo i innych. Wyróżniającym się przykładem mogą być tutaj opracowania Henryka Barycza dotyczące działalności naukowej Jerzego Samuela Bandkiego, urodzonego w Lublinie polskiego bibliotekarza pochodzenia niemieckiego, bibliografa i filologa, teoretyka związków językowych Śląska z Polską. Wśród maszynopisów znajdują się i takie, które potwierdzają dorobek przedwojennego śląskiego muzealnictwa: wspomnieć można tu o tekście Agnieszki Dobrowolskiej o Muzeum Miejskim w Bielsku, Ludwika Brożka o zbiorach cieszyńskich czy Tadeusza Dobrowolskiego o średniowiecznym śląskim malarstwie ściennym i sztalugowym. Szczególnym zainteresowaniem PS cieszyły się komunikaty Instytutu Śląskiego, które były tłumaczone od 1935 roku. Do marca 1939 roku przełożono na język niemiecki ponad sto dwadzieścia komunikatów tej katowickiej placówki naukowej²⁵.

„*Volkstumskampf*“ im Osten, Göttingen 2000; E. Mühle: *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*. Düsseldorf 2005.

²⁴ Stasiewski Bernhard, [w:] *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz120592.html> [dostęp: 30.12.2022].

²⁵ *Übersetzungen der Communiqués des Schlesischen Instituts in Kattowitz*, [w:] *Übersetzungen der Publikationsstelle 1935–1938...*, s. 30–36.

Zakładając dalszą proveniencyjną i merytoryczną analizę omawianego zbioru maszynopisów, warto zaznaczyć, że może on stanowić przyczynek do badań naukowych wykraczających poza granice Polski – wskazują na to fakty historyczne z końca i tuż po zakończeniu II wojny światowej. Od lutego 1945 roku rozpoczęła się ewakuacja zbiorów Publikationsstelle do Coburga, gdzie została w większości skonfiskowana przez Amerykanów i wywieziona do Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie, a następnie w 1950 roku powróciła do Niemiec, dając podstawę utworzenia Instytutu Herdera w Marburgu²⁶. To właśnie w tej instytucji wcześniej-szy dyrektor Publikationsstelle Johannes Papritz i jednocześnie bliski współpracownik Alberta Brackmanna organizował powstanie Archivschule Marburg, której był dyrektorem w latach 1954–1963. W świetle tych faktów trzeba podkreślić, że artykuł przedstawia i dokumentuje zaledwie fragment wydawniczej działalności Publikationsstelle i obecność tych publikacji na Górnym Śląsku.

Bibliografia

- Drózd Andrzej (2012), *Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947–1955*, „Sobótka”, nr 2, s. 81–100.
- Drózd Andrzej (2020), *Między „zabezpieczeniem zbiorów” a bibliocydem. Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach/Bytomiu 1945–1955*, „CzasYpismo”, nr 1, s. 4–10.
- Fetzer Günther (2017), *Droemer Knauer. Die Verlagsgeschichte 1846–2017*, München: Droemer Knauer Verlag.
- Haar Ingo (2000), *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf” in Osten*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kaczmarek Ryszard (2005), *Środowisko naukowe i artystyczne w prowincji górnośląskiej*, [w:] *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945*, red. Z. Kapała, t. 2, Bytom: Muzeum Górnośląskie, s. 7–40.
- Kaczmarek Ryszard (2006), *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Laba Agnes (2000), *Akademisches Expertenwissen als Ressource für die Politik. Die „Publikationsstelle Berlin-Dahlem” als Think Tank der nationalsozialistischen Expansions- und Vernichtungspolitik*, [w:] *Externe Experten in Politik und Wirtschaft*, hrsg. F. Selgert, Berlin: De Gruyter Oldenbourg, s. 95–122.
- Mühle Eduard (2005), *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*. Düsseldorf: Droste Verlag.
- Munke Martin (2013), *Publikationsstelle Berlin-Dahlem*, [w:] *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, <https://>

---

²⁶ A. Laba, *Akademisches Expertenwissen als Ressource für die Politik. Die „Publikationsstelle Berlin-Dahlem” als Think Tank der nationalsozialistischen Expansions- und Vernichtungspolitik*, [w:] *Externe Experten in Politik und Wirtschaft*, hrsg. F. Selgert, Berlin 2020, s. 119–121.

- ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/publikationsstelle-berlin-dahlem [dostęp: 30.12.2022].
- Nowicki Ryszard (2015), *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Piotrowski Bernard (1984), *Propaganda i nauka niemiecka w III Rzeszy o Polsce i Europie Wschodniej na przykładzie działalności berlińskiej Publikationsstelle*, „*Studia Historica Slavo-Germanica*”, t. 13, s. 129–162.
- Rada Żydowska w Warszawie (1939–1943)* (2014), oprac. M. Janczewska, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma.
- Rybicka Anetta (2002), *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Kraków 1940–1945*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Szukała Maciej (2011), *Powstanie i działalność Publikationsstelle jako placówki zarządzanej przez administrację archiwalną*, [w:] tegoż, *Pruskie archiwa państwowe a niemieckie badania wschodnie (Deutsche Ostforschung) w okresie międzywojennym XX wieku (1918–1939). Między nauką a politycznym zaangażowaniem*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, s. 91–99.
- Święś Wojciech (2020): *Epizod z czasów II wojny światowej – otwarcie Oddziału ZOL w Cieszynie*, <https://kc-cieszyn.pl/epizod-z-czasow-ii-wojny-swiatowej-otwarcie-oddzialu-zol-w-cieszynie/> [dostęp: 30.12.2022].
- Übersetzungen der Publikationsstelle. Haushaltsjahre 1935–1936, (1937)*, Gräfenhainichen: Gedruckt bei A. Heine GmbH.
- Übersetzungen der Publikationsstelle 1935–1938, (1939)*, [Berlin]: gedruckt in der Reichsdruckerei.

Copied typescripts of the „Publikationsstelle des Preussischen Geheimen Staatsarchivs” from the resources of the Institut für Oberschlesische Landesforschung in the collection of the Biblioteka Śląska in Katowice

Summary

The author presents the book collection of the *Institut für Oberschlesische Landesforschung*, transferred to the *Biblioteka Śląska* after World War II by the *Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych* in Katowice. It consists of over three hundred duplicated typescripts, published by the *Publikationsstelle des Preußischen Geheimen Staatsarchivs*. These are scientific publications in the field of social sciences, economics and geography translated into German.

Keywords

Biblioteka Śląska, Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych, Institut für Oberschlesische Landesforschung, Publikationsstelle des Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem

Abgeschriebene Typoskripte der „Publikationsstelle des Preussischen Geheimen Staatsarchivs“ aus den Beständen des Instituts für Oberschlesische Landesforschung in der Sammlung der Biblioteka Śląska in Katowice

Zusammenfassung

Der Autor stellt die Büchersammlung des Instituts für Oberschlesische Landesforschung vor, die nach dem Zweiten Weltkrieg von der Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych in Katowice an die Biblioteka Śląska überführt wurde. Die besteht aus über dreihundert vervielfältigten Typoskripten, herausgegeben von der Publikationsstelle des Geheimen Preussischen Staatsarchivs in Berlin-Dahlem. Dies sind ins Deutsche übersetzte wissenschaftliche Publikationen aus den Bereichen Sozialwissenschaften, Wirtschaftswissenschaften und Geographie.

Schlüsselwörter

Biblioteka Śląska, Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych, Institut für Oberschlesische Landesforschung, Publikationsstelle des Preussisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem